

Szóke Melinda

A garamszentbenedeki alapítólevél *Huger* ~ *Hucueru* szórványának nyelvtörténeti vizsgálata*

1. A régi, koraiságukból adódóan is nagy nyelvtörténeti fontosságú okleveleink számos olyan helynevet tartalmaznak, amelyek mindmáig nem részesültek megnyugtató magyarázatban. Az alábbiakban a garamszentbenedeki alapítólevél egy helynévi szórványának szerteágazó problematikáján keresztül igyekszem bemutatni, hogy az interpolált (utólagos betoldásokkal kibővített) oklevelek sajátos filológiai helyzete milyen módon befolyásolja a megfejtés lehetőségeit. Egyes kérdésekben az itteni vizsgálat csak annyi hozadékkal járt (de megítélésem szerint ez sem lényegtelen), hogy jelezte, az eddigi megállapítások nem minden tekintetben állják meg a helyüket. Az adott nyelvi elem nyelv- és névtörténeti problematikájának más területén ugyanakkor ennél többre is juthattam, s óvatos megállapításokra is lehetőségem nyílt. Vizsgálataimhoz egy olyan helynévi szórványt választottam, amely összetett problematikája miatt jól szolgálhatja azt a törekvést is, amely az interpolált oklevelek adatainak mérlegelésére irányul. A *Huger* ~ *Hucueru* víznév magyarázatában ráadásul olyan ellentmondásokat fedezhetünk fel, amelyek feltétlenül indokolttá tehetik a szórvány újbóli — immáron az alapítólevél filológiai státusát is figyelembe vevő — elemzését.

1.1. Az interpolált garamszentbenedeki oklevél az 1075. évi eredeti oklevél alapján keletkezett a 13. században. Ebben az oklevélben háromszor fordul elő a *Huger* betűhív alakban lejegyzett víznév, mindháromszor a Csongrád megyei Ságfalu határleírásában. „Ex alio vero parte *Tize villa* m,¹ que dicitur *Sagi*, cum terra sua mercatumque in eadem cum vado libero; nullusque de hoc participetur, nisi solus abbas, dedi cum propriis terminis, qui termini ita dividuntur: primum ubi fluvius *Huger* de aqua *Tiza* egreditur, qui circuit totam partem aque *Kesekun* iuxta *aruch* dividens, usque ubi stat *Scilu* piscina, que cum tota insula in partem Sancti Benedicti devenit. Deinde *Taka* mons terminus est usque ad alium montem nomine *Sorul*,

* A tanulmány az MTA–DE „Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport” programja keretében készült.

¹ Ritkított betűtípussal azokat a szövegrészeket emeltem ki, amelyek GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadásában (DHA. 1: 213–8) interpolált helyekként vannak feltüntetve.

exinde ad quendam fontem, cuius decursus terminus existit, quoadusque circumveniens intrat ad eundem fluvium *Huger*, postea donec idem fluvius *Huger* decurrens prope villam *Kurth*, quam supradixi, et cadit in *Tiza*, ultimus terminus est” (DHA. 1: 216–7). Magyar fordításban ezt a szövegrészt így adhatjuk vissza: „A *Tize* másik partján pedig adtam egy falut a saját határai között, amelyet *Sagi*-nak neveznek, a földjével, valamint az ott lévő vásárhellyel és szabad révvvel együtt, és ebből senki se részesedjék, egyedül csak az apát. Ezek a határok így oszlanak meg: először, ahol a *Tiza* vizéből kiszakad a *Huger* folyó, amely úgy folyik körbe, hogy *Kesekun* víz egész részét² az *aruch* mentén osztja meg addig, ahol a *Scilu* halastó áll, amely az egész szigettel együtt Szent Benedek részére jut. Ezt követően a *Taka* hegy a határ egy *Sorul* nevű másik hegyig, innen egy forrásig, amelynek lefutása a határ egészen addig, amíg az körülfolyva beleömlik ugyanezen *Huger* folyóba, a z után amíg ugyanezen *Huger* folyó *Kurth* falu közelében, amelyről fentebb szóltam, lefutván a *Tiza*-ba szakad: ez az utolsó határ” (KIS–KÖRMENDI 2006: 62).

Ugyanennek a határleírásnak ismerjük egy másik átiratát is 1338-ból. Azt is tudjuk, hogy ez az oklevél nem az interpolált, hanem az eredeti 1075. évi oklevél alapján készült, s benne az idézett vízfolyás *Hucueru* alakban szerepel. „Terram, que dicitur *Sagy* (dedi)³ cum propriis terminis, qui termini ita dividuntur: *Hucu* fluvius *eru*, qui circuit terram totam, partem aque *Kesekun* iuxta *aruk* dividens usque, ubi stat *Scilu* piscina, deinde *Tacha* mons (terminus) est usque ad alium montem *Suryl*, (exinde ad quendam fontem) ubi idem fons intrat circumveniens ad eundem fluvium *Hucueru*” (DHA. 1: 205). Magyar fordításban: „A *Sagy* nevű falut saját határaival együtt (adtam), amelynek a határai a következők: a *Hucu* *eru* folyó, amely úgy veszi körül azt az egész földterületet, amely a *Kesekun* nevű víz környékén terül el, hogy az *aruk* mentén osztja meg addig, ahol a *Scilu* halastó áll, innen *Tacha* hegy (a határ) egy másik, *Suryl* nevű hegyig. (Innen egy bizonyos forrás felé halad a határ), ahol ugyanaz a forrás körülfolyva beleömlik ugyanabba a *Hucueru* folyóba” (én fordítottam: Sz. M.).

Minthogy az 1338. évi oklevél is átirat, a benne szereplő helynevek lejegyzési formájának kronológiáját illetően ezért éppúgy fenntartással kell élnünk, ahogyan az interpolált alapítólevél esetében. Nem tudjuk tehát biztosan, hogy a víznév

² Véleményem szerint e szöveghelynek inkább a következő értelmezést tulajdoníthatjuk: a *Huger*-ként megnevezett vízfolyás körülveszi azt az egész földterületet, ami a *Keskeny* nevű víz környékén terül el (SZÓKE 2011: 66–7).

³ Zárójelben a GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint a másoló hibájából az átiratból kihagyott szavak szerepelnek (vö. DHA. 1: 205).

Hucueru alakjának 1338-as lejegyzése pontosan közli-e a 11. századi eredeti oklevél névalakját, a kétrészes név elő- és utótagjának véghangzós formája azt ugyanakkor egyértelműen jelzi, hogy a *Hucueru* alak feltehetően korábbi nyelvéllapotot őrizhet, mint az interpolált alapítólevélben megjelenő *Huger*.⁴

Az interpolált alapítólevélben, illetve az 1338-as oklevélben megjelenő határleírás szövegét összevetve azt állapíthatjuk meg, hogy a név első két előfordulása már az eredeti (1075-ös) oklevélben is szerepelhetett, míg a harmadik valószínűleg csupán az interpoláció során került bele a szövegbe. Több alkalommal is előfordul, hogy az alapítólevél interpoláltak tekintett részeiben az irat hiteles leírásában már feltűnő helynevek szerepelnek. A garamszentbenedeki oklevélnek ezeket a neveit ily módon tehát a 11. századra datálhatjuk ugyan, de ebből még természetesen nem következik az, hogy nyelvi állapotuk 11. századi jellegzetességeket mutat. Esetükben ugyanis — az utólagos, évszázadokkal későbbi betoldás miatt — a 13. század hangzásbeli formáinak és írásbeli normáinak az érvényesülésére is gyanakodhatunk. És bár joggal feltételezhetnénk, hogy az interpoláció útján bekerült szöveghelyek neveinek lejegyzését az eredeti oklevél névformái befolyásolhatták, a fenti két szövegrészlet egybevetése alapján mégis inkább az tűnik valószínűnek, hogy az *Ug-ér* esetében éppen ellentétes irányú hatással kell számolnunk. A hiteles oklevélben is szereplő név utólagos beillesztésekor ugyanis nem a régebbinek tűnő — s az 1338. évi átirat alapján vélhetően 1075-ben így rögzített — *Hucueru* alak hatott az újonnan bekerülő névforma lejegyzésmódjára, hanem fordítva: a névnek az interpoláció korában használatos formájához igazítva az oklevél két 11. századi szórványának a lejegyzését is *Huger* formára modernizálták.

1.2. A garamszentbenedeki alapítólevél Ság határleírásának *Huger* szórványán túl az oklevélben a Ságtól délre fekvő Csany (ma Csanytelek) birtok határpontjaként a *fluvio Hucu* szórvány is felbukkan (DHA. 1: 216). REUTER CAMILLO megfigyelése szerint ez a név ugyancsak az *Ug-ér* névvel jelölt objektummal azonos, ami a Tisza vándorlása során válhatott ketté (1982: 463). A 11. századi *Chonu*-nak megfelelő ma Csanytelek, illetőleg a mai Tiszaug (a 11. századi Ság falu pusztaként e falu határában él ugyanis tovább, JNSzMFN. 5: 71) valóban a Tisza két partján helyezkednek el, és az oklevél tanúsága szerint a 11. században sem volt ez másképp. Az oklevélíró ugyanis az „ex alio vero parte” szavakkal kezdi a Csany és Alpár birtokok adományozása után következő Ság birtok leírását, vagyis a Tisza egyik oldalán fekvő birtokok körülírása után „a Tisza másik partján pedig” bevezetéssel folytatja az adományok felsorolását és részletes leírását. Mindezek mellett a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” című hely-

⁴ Az *ér* vízrajzi köznévi *eru* (olvasata: *erü*) formája a szóvégi magánhangzó labializációjának az eredménye lehet; a tihanyi alapítólevélben (1055) *eri* formában szerepel a lexéma (vö. BÁRCZI 1951: 35–6, 73, E. ABAFFY 2005: 321, SZENTGYÖRGYI 2010: 26).

névszótár szerkesztői kérdőjelesen ugyan, de szintén felvetik a két név azonos objektumra vonatkozásának lehetőségét (HA. 1: 107), s ugyanezt a felfogást sejteti a KMHsz. 1. utalása is.

A kérdés egyértelmű eldöntésében a folyó(k)ra vonatkozó későbbi adatok sincsenek a segítségünkre. A Csany határában említett *Hucu* folyó kapcsán azonban egyfelől azt érdemes megemlítenünk, hogy a GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzi munkájához csatolt, Csongrád vármegye 14. századi állapotát tükröző térképen *Huk* (*Ik?*) néven szerepeltetve találjuk meg a vízfolyást. A vízfolyás azonosításával összefüggésben másfelől pedig arra is utalnunk kell, hogy FORGÓ ISTVÁN Csanytelek történetével foglalkozva a Csongrád és Csanytelek környékén lévő mai *Vidra ~ Vidre-ér* nevű vízfolyást minden indoklás nélkül azonosítja az oklevélbeli *Hucu* szórvánnyal (2005: 22).

Ha az interpolált oklevélben szereplő *Huger* és *fluvio Hucu* szórványok valóban ugyanarra az objektumra vonatkoznak, akkor e név alapján az átiratok egy újabb jellemző jegyét regisztrálhatjuk. Azt tudniillik, hogy az átiratoknak a tulajdonnevek lejegyzésében megmutatkozó modernizálása ugyanazon objektumok neveiben sem mindig következetesen valósul meg. A Csany határában feltűnő interpolált oklevélbeli *fluvio Hucu* szórvány alakja ugyanis az oklevél 1338. évi átiratában szereplő *Hucueru* formákkal egyezik meg, amely név a *Huger*-hez viszonyítva korábbi (véltetően 11. századi) nyelvallapotot őrzött meg. A két név azonosítása esetén az is feltételezhető továbbá, hogy a *fluvio Hucu* esetében a latin *fluvius* talán a magyar *ér* vízrajzi köznévf fordításaként szerepel.

Az *Ug-ér* nevű vízfolyás az alapítólevél keletkezésének korában Csongrád vármegyében, Ság falu határában folyt. Ez a terület ma Bács-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok megyék határán helyezkedik el. A későbbi századokból származó források csupán egy alkalommal említik meg ezt a víznevet: 1421: *Wger* alio nomine *Appasara* (KNAUZ 1890: 241). A 15. századi oklevél azt mutatja, hogy a vízfolyásnak *Apát ? sara* elnevezése is használatban volt, s a név LASZLOVSZKY JÓZSEF szerint a környék elmoocsarasodásával lehet összefüggésben (1983: 5).

Az alapítólevélbeli Ság falu ma pusztaként él tovább Tiszaug település határában (FNESz. *Sághpuszta*). Tiszaug neve minden bizonnyal kapcsolatban áll az itt tárgyalt víznévvel, az oklevél *Huger* adata ugyanis valószínűsíthetően [*ugér*]-ként hangozhatott. A szó eleji *h* megjelenése mögött vélhetően ugyanúgy puszta írássajátosság áll, ahogyan ezt az ugyanezen oklevélben említett *Eperjes* név *Haperies*, illetve *Udvard* elnevezés *Hudwordiensium* lejegyzésmódja mögött is meghúzódni látjuk (vö. NYIRKOS 1987: 96–110, TÓTH V. 2004: 325).

2. Mindezek alapján pedig azt feltételezhetjük, hogy a víznév előtagja és a településnév egykori *Ug* alakja között etimológiai összefüggés állhat fenn. A köztük lévő kapcsolat pontos felderítése ugyanakkor nehézségekbe ütközik: a víznévben szerepelhet egyrészt az *Ug* településnév, de azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a víznév, illetve a településnév ugyanarra a közös eredetre megy vissza. Az

alábbiakban ezt a két lehetőséget veszem alaposabban szemügyre, s névrendszer-tani érveket is felsorakoztatva igyekszem azok reális voltát megítélni.⁵

Kétségtelen, hogy a víznévadás alapjául szolgáló motivációk között igen fontos helyet foglal el a víz környékén fekvő településre történő utalás (vö. GYÖRFFY 2011: 64–8). Az ilyen víznevekre leginkább a településnév + birtokos személyjeles földrajzi köznévként struktúra jellemző (i. m. 67): *Hatvan pataka* (1250: *Hotuon potoka*, Gy. 4: 211, 258). Számos példát találunk ugyanakkor arra az esetre is, amikor a településre utaló névrész formáns nélküli vízrajzi köznévvé összekapcsolódva, azaz jelöletlen szerkezetben válik folyóvíznévvé (GYÖRFFY i. m. 66–7): *Kamut-ér* (1295/1423: *Kamawlther*, Gy. 1: 508, 510), *Szakál-ér* (1284/1410: *Zakal er*, Gy. 1: 608, 663), *Tolvé-ér* (1338: *Tolneher*, Gy. 2: 411). Amennyiben az *Ug-ér* víznévben az *Ug* településnév rejlik, az elnevezés ’Ug településen átfolyó víz’-ként értelmezhető.

Az *Ug-ér* településnévi eredetét erősíti az is, hogy *Ug*-féle helynevekre az ország több megyéjében is találunk adatokat, s ezek mindegyike települést jelöl. E nevek okleveles említéseit közlöm az alábbiakban. Bihar vm.: 1475: *Wgthelek* (Cs. 1: 627); Baranya vm.: 1287 (HOKl. 105), 1289/1291 (F. 5/3: 450), [1291 k.] (H. 6: 376), 1294 (ÁÚO. 10: 163), 1332–5/PR. (Vat. 1/1: 266, 295): *Wgh*, é. n. [1290 u.] (Gy. 1: 398), 1299 (H. 6: 451): *Wg*, [1290–91] (ÁÚO. 10: 424), 1335 (Gy. 1: 398): *Vg*, 1319: *Wguy* (Gy. 1: 398), 1321: *Vgy* (Gy. 1: 398), 1332–5/PR.: *Hugh* (Vat. 1/1: 239), 1335: *Vgh* (Gy. 1: 398), 1465: *Hwk* (Cs. 2: 532), 1481: *Hwg* (Cs. 2: 532); Vas vm.: 1331: *Hwg* (A. 2: 548), 1332: *Vk* (H. 1: 162), 1353 (H. 4: 179), 1399 (H. 3: 266): *Wgh*, 1436 (Cs. 2: 806), 1439 (H. 4: 324), 1440 (H. 2: 289): *Wg*, 1459 (Cs. 2: 806), 1479 (H. 1: 370): *Wk*; Veszprém vm.: 1288: *Ugh* (ÁÚO. 10: 329), 1327: *Wk* (H. 1: 146), 1488: *Wg* (Cs. 3: 257); Zala vm.: 1268: *Vck* (ÁÚO. 8: 210), 1268 (ÁÚO. 8: 210), 1451 (Cs. 3: 120): *Vk*, 1279 k.: *Vg* (ZalaOkl. 1: 90), 1474: *Wk* (Cs. 3: 120).

Annak a lehetőségnek a mérlegeléséhez, hogy a víznév és a településnév esetleg közös eredetre vezethető vissza, azáltal juthatunk közelebb, ha az *Ug* településnév etimológiáját illetően tisztábban látunk, hiszen az az etimológiai háttér, ami a településnév-adás mögött meghúzódik, állhat e felfogás szerint a víznévadás háttérében is. Ezzel a kérdéssel ezért bővebben is érdemes foglalkoznunk.

Az *Ug* településnév eredete kapcsán kétféle vélekedés jelent meg a szakirodalomban: a személynévből való származtatása mellett a köznévi névadás lehetősége is felmerült.

2.1. Abban jórészt egyetértés mutatkozik a kutatók között (vö. pl. PAIS 1918a: 42–5, 1918b: 193–6, DÉCSY 1989: 129, FNESz. *Ukk*), hogy az *Ug* településne-

⁵ A helybeli lakosság mai is úgy véli, hogy a község a határában folyó *Ug* nevű folyócskáról — ez ma *Úg-ér* formában használatos a településen — kapta a nevét (JNSzMFN. 5: 70–1). Ez a vélekedés azonban aligha vehető figyelembe az etimológiai eredet tisztázásában.

vek vélhetően az *Ug* személynévre vezethetők vissza (a személynévhez lásd pl. 1282/1411: *Wg* szn., ÁSz. 773). Az *Ug* személynév magyarázatát érintően azonban erősen megoszlik a névkutatók véleménye. E véleményeket azért célszerű részletesebben is idéznünk, mert az itt tárgyalt *Huger* ~ *Hucueru* helynév hangalaki és etimológiai jellemzői kapcsán sem közömbös, hogy ebben a kérdésben milyen megfigyeléseket teszünk.

PAIS DEZSŐ — aki elsőként foglalkozott alaposabban a névcsoporttal — úgy gondolta, hogy az *Ug* (*Ugra*, *Ugod*, *Ugocsa*) személynév alapjaként az *Ugrin*, *Ugrinus*, *Ugrun*, *Ugron* személynévek vehetők fel, amelyek a szláv *ugrin* 'magyar' népnévre vezethetők vissza. A témánk szempontjából leginkább fontos *Ug* személynévről akképpen vélekedik a szerző, hogy az az *Ugrin* ~ *Ugrun* ~ *Ugron* vagy az *Ugra* név becéző rövidülése lehet (1918a: 42–5, 1918b: 193–6).

PAIS DEZSŐ mellett a 20. század elején mások is foglalkoztak ezzel a névbojakkal, de a személynévek eredetéről másképpen vélekedtek. Amíg PAIS DEZSŐ csupán az *Ugrin* név *h*-val kiegészült *Hugrin*, *Hugrinus* változatainak kezdő hangját magyarázta a német *Hug-* töből származó *Hugo*, *Hugibald*, *Hugubert* nevek hatásával (1918a: 44),⁶ addig WERTNER MÓR a személynévcsoport alaptagja, az *Ugron* származásának feltárásakor említi meg a *Hugo* személynévet. Azt tartja, hogy az *Ugo*, *Ugolinus*, *Hugininus* név mindegyike a *Hugo* név változata, és a magyaros *Ugron* név az *Ugolinus*-ból keletkezett (1905: 234). NAGY GÉZA is kapcsolatba hozza az *Ugrin* nevet az *Ugolin* névalakkal. Magyarázatának központi gondolata az, hogy az *Ugron*, *Ugrin* névforma az *Urkund*, *Irkund* nevekből jött létre betűcserével, s e nevet az olasz *Ugolin* név magyar párjának gondolta (1891: 129). Hasonlóképpen vélekedik ERDÉLYI LÁSZLÓ is, amikor azt mondja, hogy az elsődleges *Ugrin* névből alakult *Ugron* azonos az olasz *Ugolino*, latin *Ugolinus*, *Hugolinus* névvel (1918: 40).

A témával foglalkozó egyik legutóbbi munka az *Ugocsa* helynév eredete kapcsán tesz elemzésünk tárgyába vágó fontos megállapításokat. DÉCSY GYULA úgy véli, hogy a magyar *Ugocsa* helynév személynévi alapja az *Ugo* névhez kapcsolódott *-sa/-csa* kicsinyítő képzővel jött létre. A név *g* hangját tekintve az *Ugo* személynévi formát másodlagosnak tartja, ami egy kikövetkeztetett **Uko* névalakra vezethető vissza. Kifejti továbbá, hogy ez az **Uko* kapcsolatba hozható a finn *Ukko* személynévvél, illetve azt gyanítja, hogy a finn *Ukko* és a magyar *Ugo(csa)* név is a finnugor **Ukka* alakból származik (1989: 129).

KISS LAJOS az *Ug* helynevek személynévi alapszavának magyarázatakor a német *Ugo* személynévet és az *Ucko* német családnevet említi meg a PAISTÓL fentebb már idézett — az *Ug* nevet az *Ugrin*-nal összefüggésbe állító — vélemény mellett (FNESz. *Ukk*).

⁶ HÓMAN BÁLINT az *Ugrinus* név *Hugrinus* alakjáról úgy tartja, hogy az nem német hatás következményeként, hanem a francia helyesírás befolyása alatt keletkezett (1918: 202).

REUTER CAMILLO az *Ug* személynevet egy török *Ugu* személynévvvel hozza kapcsolatba, amely a török *ugu* 'bagoly' állatnévből alakulhatott, s szabályos hangtörténeti változásokkal (a véghangzó eltűnésével) vált *Ug* alakúvá (1982).

2.2. Az *Ug* településnév kapcsán a személynévi származtatás mellett a köznévi névadás lehetősége is felmerült a szakirodalomban. Ezt az álláspontot lényegében REUTER CAMILLO képviseli, aki a feltételezett *ugu* 'buhu (bagoly)' szót nevezi meg a helynév alapjaként (1982). HORPÁCSI ILLÉS a Veszprém megyei Ugod település pecsétjét megvizsgálva megerősíti a REUTER CAMILLO által kifejtetteket, minthogy a pecséten szimbólumként egy bagoly szerepel. Ennek megfelelően az *Ug* névvel kapcsolatban álló *Ugod* helynév keletkezésének kétféle lehetséges módját határozza meg a szerző: származhat az egyrészt az *Ugod* személynévből, ami a törökből a magyarba bekerült *ugu* közszóból alakult *-d* kicsinyítő képzővel, másrészt pedig a *-d* képzővel ellátva az *ugu* közszó 'baglyos' értelemben közvetlenül is a hely megnevezésévé válhatott (1955: 61, 1991: 69).

3. A továbbiakban az *Ug*-féle helynevek eredete kapcsán a szakirodalomban ez idáig napvilágot látott és a fentiekben bemutatott vélekedéseket igyekszem tágabb összefüggésekbe helyezve mérlegelni. Ennek kapcsán — mint egyik lehetséges és talán a valószínűbb etimológia velejárójaként — a feltehető személynévi alapszó ügyében is szükségesnek gondolok néhány pontosítást megfogalmazni. A kérdés ismételt előhozását — az esetenként a kevésbé megalapozott álláspontok kiszűrése mellett — részben az indokolja, hogy az *Ug* (és a rokonságába tartozó) helynevek eredetét illetően mindmáig nem jutott megnyugtató megoldásra az etimológiai, a névtörténeti kutatás, és emellett az is szükségessé teszi a névforma kapcsán előhozott magyarázatok felülvizsgálatát, hogy — REUTER CAMILLO kivételével — a témával foglalkozó szerzők nem voltak tekintettel a garamszentbenedeki oklevélben olvasható *Huger* szórványnak az 1338. évi *Hucueru* változatára. Véleményem szerint az 1338-as irat — az interpolált oklevél névalakjától (az etimológia szempontjából is) fontos jegyekben eltérő — szórványadatának ismerete új alapokra helyezheti az etimológiai észrevételeket.

3.1. Mindenekelőtt az *Ug* helynevek esetleges személynévi alapszavát érintő megállapításokra kell kitérnünk. PAIS DEZSŐ az *Ug* helynév személynévi előzményét az *Ugrin* név (vö. 1282/1411: *Wg* szn., *ÁSz.* 773; 1138/1329: *Vgrin* szn., *ÁSz.* 774) becéző csonkításának tartja. E személynév-etimológia kapcsán azonban két körülmény feltétlenül magyarázatot kíván: a *Hucu(eru)* névalak, amely az 1338-as átiratban szerepel, egyrészt véghangzóval áll, másrészt — és ez a nagyobb probléma — *c* betűvel jelölt *k* hangelemet tartalmaz. Ami a tövéghangzós személynevek kérdését illeti, aligha kerülhetjük meg BENKŐ LORÁNDnak a meg rövidült keresztnivekről írt dolgozatának (1950a) rövid ismertetését. A névrövidítésnek négy típusát megkülönböztetve (1. egytagú nyílt rövidítések: *Laurentius* > *Leu*; 2. egytagú zárt rövidítések: *Johannes* > *Jan*; 3. kéttagú nyílt rövidítések:

Salamon > *Sala*; 4. kéttagú zárt rövidítések: *Clemens* > *Kelem*) a szerző az egytagú zárt rövidítésekkel foglalkozik részletesen, ahová az *Ug* személynév is tartozhat, ha elfogadjuk, hogy az az *Ugrin* megrövidült változataként élhetett a korban (a későbbi munkák is átveszik ezt a felosztást; vö. például RÁCZ E. 1966, HAJDÚ 1974: 46–60, 2003: 639–48). A csonkítással keletkezett nevek négy típusa közül kétségtelenül ez a legjelentősebb: a rövidüléssel létrejött nevek jelentős része ugyanis ide sorolható, illetve a szerepüket az is mutatja, hogy legtöbbször ezek a nevek kaptak személynévképző elemeket. A 12. és 13. századi oklevelek egyébként is számottevő egytagú és mássalhangzóra végződő nevei továbbiakkal is kiegészülnek, ha a kétszótagú és a név végén felső nyelvallású magánhangzót tartalmazó nevek típusát is figyelembe vesszük (pl. *Sebastianus* > *Sebu*, *Antonius* > *Antu*, *Philippus* > *Filí*). Ezek a tőhöz eredetileg nem tartozó, valójában ineti-mologikus magánhangzók (*i*, *u*, *ü*) nyilvánvalóan nem képzőmorfémák, hiszen *u*, *ü* személynévképzők létezéséről nem tudunk, az *-i* képző pedig csupán a 16. századtól kezdve produktív ebben a szerepben. A rövidüléssel keletkezett nevek szövegi magánhangzójának megjelenése a magyar közszói és ismeretlen eredetű tövégi magánhangzót tartalmazó személynévek analógiás hatásával magyarázható (BENKŐ 1950a). Első megközelítésben az *Ug* név garamszentbenedeki oklevélbeli véghangzós (*Hucu*) formájára is magyarázatul szolgálhatna ez az elképzelés, ám a szórvány *c* betűvel jelölt *k* hangjának ügyét továbbra is bizonytalanság övezi.

3.2. REUTER CAMILLONAK — bár az itt elemzett *Ug-ér* név előtagját köznévi eredetűnek véli — az *Ug* személynév származásával kapcsolatban kifejtett vélekedése azért áll meglehetősen bizonytalan talajon, mivel az elképzelése hipotézisek láncolatára épül. A kirgiz és a kun nyelvekben szereplő *uku*, *ugu* 'bagoly' jelentésű közszó, valamint annak az ismerete, hogy a török törzsek védőállatai a ragadozó madarak voltak, és a törökök ősi személynévei totemisztikus eredetűek, nemigen lehet elégséges támpont ahhoz, hogy egy *Ugu* alakú török személynév létezését feltételezzük, és ráadásul ezt a bizonytalan következtetést azzal a feltevés-sel is megtoldjuk, hogy ez a — török nyelvekből amúgy nem kimutatható — török személynévi forma aztán átkerült a magyarba is. A régi magyar *Baglyad* személynév megléte természetesen mit sem segít ezen a magyarázaton, noha az kétségtelen, hogy az állatok nevei a török nyelv mellett a magyarban is gyakoriak személynévként, sőt efféle nevek a törökből is kerültek át hozzánk, amint ezt például az *Ákos*, *Turul* személynévek mutatják. HORPÁCSI ILLÉSnek a REUTER CAMILLO gondolatához kapcsolódó, az *Ugod* név megfejtésére irányuló magyarázata szintén kifogásolható. A magyar *Ugod* személynév (vö. 1219/1550: *Vgud* szn., ÁSz. 775), majd ebből a helynév török eredetű közszóból származtatása ugyanis csak abban az esetben lenne elfogadható, ha az *ugu* közszó jövevényszóként átkerült volna a magyar nyelvbe. A *bagoly* mellett található ugyan a magyarban egy *uhu* lexéma is hasonló jelentésben, ez azonban nem török eredetű, hanem belső keletkezésű hangutánzó szó (TESz. *uhog*). A legújabb, a magyar nyelv törökségi ele-

meit tárgyaló etimológiai szótár említést tesz ugyan egy *ugu* lexémáról (az *ugufa* elemeként), s ennek az etimológiai körébe vonja a garamszentbenedeki oklevél *Huger* szórványát is, azt is jelzi azonban, hogy a szó törökségi etimológiája bizonytalan, amit elsősorban a magyar nyelvbeli gyér közszoói adatoltsága, illetve a szó hangutánzó jellege okoz (vö. RÓNA-TAS–BERTA 2011: 968–9). Minthogy tehát összességében nemigen tudjuk igazolni az *ugu* közszoó meglétét a nyelvünkben, REUTER CAMILLÓnak az alapítólevél *Ug-ér* helyneve kapcsán kifejtett vélekedését — miszerint a név előtagja a törökből a magyarba átkerült *ugu* köznéből származik — sem fogadhatjuk el.⁷

3.3. A *k* problematikáját ugyan megoldhatná, ám mégis úgy vélem, hogy a DÉCSY GYULA által felvetett finnugor **Ukka* személynévi előzmény sem igen lehet megnyugtató megoldás a névbokor forrásaként. Az Árpád-kori személyneveink egy igen jelentős része finnugor eredetű közszoóból alakult ugyan (BENKŐ 1950b: 19), de ez esetben nincs arról tudomásunk, hogy a kikövetkeztetett finnugor alak köznévi alapja a magyar nyelv elemkészletébe az ómagyar korban beletartozott volna.⁸ Egy olyan viszonyrendszert pedig meglehetősen nehéz (bár nem lehetetlen) elképzelni, hogy egy alapnyelvi eredetű szó az ősmagyar korban eltűnt a magyarból, a belőle lett személynév pedig megmaradt.

3.4. Végül KISS LAJOS etimológiájának a garamszentbenedeki oklevél szórványainak szemszögéből történő értékelését kell elvégeznünk. Úgy látom, hogy a *Hucueru*, majd az ebből alakult *Huger* szórvány előtagját talán a KISS LAJOS által felvetett német *Ucko* személynévből tudjuk valamelyest megnyugtató módon magyarázni. A személynév a magyar nyelvbe átkerülve a tövégi magánhangzós tulajdonnevek, illetve köznevek analógiás hatására felső nyelvállású tövéghangzóval adaptálódhatott, amely aztán — a többi ilyen funkciójú elemhez hasonlóan — eltűnt. A szóvégi magánhangzó eltűnése után szóvégivé váló *k* hang pedig ugyanolyan szórványos zöngésüléssel alakulhatott *g*-vé, ahogyan történt ez például a tör. *tözäk* > m. *tözeg*, *kazdag* > *gazdag* esetében is (BÁRCZI 1967: 125, KISS L. 1995: 41). Az *Ug* helynevek efféle magyarázatának lehetőségét az sem kérdőjelezi meg, hogy a németben az *Ucko* mint családnév fordul elő (FNESz. *Ukk*), a Német-római Birodalomban a családnévek megjelenése ugyanis korai időszakra, a 11. századra tehető (vö. SLÍZ 2011: 69).

Ha elfogadjuk a német személynévi származtatás lehetőségét, akkor az 1338. évi oklevél *Hucueru* adata alapján azt is feltételezhetjük, hogy a tövégi magánhangzó egy ideig a németből átvett személynévből alakult helynévben is jelen volt. Az *Ug* nevet viselő egykori települések felsorolt adatai között pedig arra találunk

⁷ REUTER CAMILLO egyébként az alapítólevélben szereplő *Ug-ér* víznevet tartja az elsődlegesnek, amelynek előtagjából keletkezett volna az *Ug* településnév (vö. 1982: 463).

⁸ Egy esetleges finnugor **Ukka* névförmából az ősmagyar korban — a gemináták egyszerűsödése folytán — **Uka* alakult volna, amelynek a zöngésülése eredményezhette volna a *g*-s alakot.

példát, hogy még a 15. században is a feltételezhető eredeti *k* hangnak (tehát *Uk* hangalaknak) megfelelő jelölés volt használatban: ezt látjuk például a Baranya megyei település 1465: *Hwk* (Cs. 2: 532) adatában is. Az is elképzelhető ugyanakkor, hogy e nevekben a *k* másodlagos, $g > k$ zöngétlenedés eredményeként jött létre.

Az egykor Zala, ma Veszprém megyéhez tartozó Ukk község 1268: *Vck* (ÁÚO. 8: 210) adatának *ck* betűje talán további megerősítést adhat a helynév alapjául szolgáló személynév német eredetének. A németben ez a *ck* betűkapcsolat a *k* hang jelölőjeként fordul elő, Ukk község nevének nem zöngésülő — de egy ízben mégis zöngés formában megjelenő (1279 k.: *Vg*, ZalaOkl. 1: 90) — hosszú mássalhangzója talán azzal magyarázható, hogy az eredeti német személynév betűkapcsolatát két hang jegyeként értékelve jött létre, de a gemináció határozóragos alakokban ugyancsak bekövetkezhetett: *Ukon* (> *Ukkon*). Emellett azonban azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy az *Ukk* és az *Ug* nevek különböző eredetre mennek vissza.

4. Az *Ug* településnév részletes elemzése után térjünk vissza az *Ug-ér* víznév származtatásának a kérdéshez! A jelenlegi kutatás alapján az tűnik valószínűnek, hogy az *Ug-ér* víznév vagy az *Ug* településnévből keletkezett szintagmatikus szerkesztéssel (vö. a 3. ponttal, illetve GYÖRFFY 2011: 66), vagy személynév + vízrajzi köznév szerkezetű.

Az ómagyar korban a személynév + vízrajzi köznév szerkezetű nevek gyakoriak voltak, a földrajzi köznévi utótag azonban a településnév + vízrajzi köznév szerkezetű víznevekhez hasonlóan többnyire ugyancsak birtokos személyjeles formájú (vö. GYÖRFFY 2011: 59–62, HOFFMANN 2010: 166): *Encs ere* (1228/1305/1361: *Ensere*, Gy. 3: 387, 456, vö. +1275 [XIV]: *Ench* szn., ÁSz. 282), *Fancsal ere* (1228: *Fontscolere*, Gy. 2: 208, 302, vö. [1067]/1267: *Fonsol* szn., ÁSz. 298), de találunk köztük jelöletlen szerkezeteket is: *Csikló-patak* ([1279]/1279/XVIII.: *Chikloupotok*, Gy. 3: 152, 260, vö. 1229/1550: *Chicolou* szn., ÁSz. 196), *Kalenda-víz* (+1214/1334: *Kalenda wyz*, Gy. 1: 643, vö. 1199/XVIII.: *Kalenda* szn., ÁSz. 443).

A víznév és a településnév közös közsői eredetét felvető vélemények kapcsán végezetül azt kell ismételtlen hangsúlyoznunk, hogy ez aligha valószínű, jelenlegi ismereteink szerint ugyanis nem volt a magyarban olyan közszó, amelyből az *Ug* településnév, illetve az *Ug-ér* víznév magyarázható lenne.

Irodalom

- A. = *Anjoukori okmánytár I–VI*. Szerk. NAGY IMRE. Bp., 1878–1891. *VII*. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1920.
E. ABAFFY ERZSÉBET (2005), Hangtörténet. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Bp. 301–48.

- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Bp., 2004.
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.
- BÁRCZI GÉZA (1951), *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1967), Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Bp. 95–180.
- BENKŐ LORÁND (1950a), Tövégi magánhangzók rövidült keresztneveinkben. *MNy.* 46: 230–3.
- BENKŐ LORÁND (1950b), Árpádkori személynevek. *Nyr.* 74: 18–23.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Bp., 1890–1913.
- DÉCSY GYULA (1989), Hungarian *Ugo*csa and Proto-Finno-Ugric **Ukka*. *UAJb.* 61: 129.
- DHA. = *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I*. Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1992.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1918), *A székelyek eredete*. Kolozsvár.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–II*. Studio et opera GEORGH FEJÉR. Budae, 1829–1844.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- FORGÓ ISTVÁN (2005), *Csanytelek története a kezdetektől*. Szeged.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen.
- H. = *Hazai Okmánytár. I–V*. Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. *VI–VIII*. Kiadják: IPOLYI AROLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ. Bp., 1876–1891.
- HA. 1., 2., 3. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abauj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997. *2. Doboka–Győr vármegye*. Debrecen, 1999. *3. Heves–Küküllő vármegye*. Debrecen, 2012.
- HAJDÚ MIHÁLY (1974), *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY (2003), *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Bp.
- HOFFMANN ISTVÁN (2010), *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen.
- HOKl. = *Hazai Oklevéltár. 1234–1536*. Szerk. NAGY IMRE–DEÁK FARKAS–NAGY GYULA. Bp., 1879.
- HÓMAN BÁLINT (1918), Ugron. *MNy.* 14: 202–3.
- HORPÁCSI ILLÉS (1955), Huszárokkelő, Franciavágás. *MNy.* 51: 60–8.
- HORPÁCSI ILLÉS (1991), Ugod község nevéhez. *MNy.* 87: 69.
- JNSzMFN. = *Jász-Nagykun-Szolnok megye földrajzi nevei 5. Tiszazug*. Közzétette FARKAS FERENC. Jászberény–Kunszentmárton, 1994.

- KIS PÉTER–KÖRMENDI TAMÁS (2006), A garamszentbenedeki apátság alapítólevele. In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szerk. MAKK FERENC–THOROCZKAY GÁBOR. Szeged. 51–69.
- KISS LAJOS (1995), *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. NytudÉrt. 139. sz. Bp.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abauj–Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- KNAUZ NÁNDOR (1890), *A Garan-melletti Szent-Benedeki apátság. I*. Bp.
- LASZLOVSZKY JÓZSEF (1983), *A Tiszazug középkori településtörténete*. Szakdolgozat. Kézirat. ELTE-BTK Régészeti Tanszék. Bp.
- NAGY GÉZA (1891), Árpádkori személynveink. *Turul* 9: 112–30.
- NYIRKOS ISTVÁN (1987), *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen.
- PAIS DEZSŐ (1918a), Ugron. In: *Emlék Szily Kálmánnak a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolczvanadik születésnapja alkalmából*. Bp. 42–5.
- PAIS DEZSŐ (1918b), Ugra, Ug, Ugod, Ugocsa. *MNy.* 14: 193–6.
- RÁCZ ENDRE (1966), A névrövidítéses becézés újabb előfordulásairól. *MNy.* 62: 408–20.
- REUTER CAMILLO (1982), Ug, Kékug és Kékesd. *MNy.* 78: 460–5.
- RÓNA-TAS ANDRÁS–BERTA ÁRPÁD (2011), *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian*. Wiesbaden.
- SLÍZ MARIANN (2011), *Személynvevek a középkori Magyarországon*. Máriabesnyő.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010), A tihanyi alapítólevél szövege. In: HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen. 21–41.
- SZŐKE MELINDA (2011), Ság birtok leírása a garamszentbenedeki alapítólevélben. *MNyj.* 49: 55–74.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TÓTH VALÉRIA (2004), Inetimologikus mássalhangzók a régi magyar helynevekben. *MNy.* 100: 321–31, 454–70.
- Vat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom. 1–4. Budapestini, 1884–1891.
- WERTNER MÓR (1905), Ugron. *MNy.* 1: 233–4.
- ZalaOkl. = *Zala vármegye története. Oklevéltár I–II*. Szerk. NAGY IMRE–VÉGHÉLYI DEZSŐ–NAGY GYULA. Bp., 1886–1890.